ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Η επίδραση της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στην εξέλιξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

«Το τέλος της μικρής μας πόλης»: Δ. Χατζή

– μία περίπτωση –

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΓΕΡΟΝΙΚΟΥ

ΑΜ:

ΕΥΤΥΧΙΑ ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΟΥ

ΑΜ:

ΠΤΥ
ΓΕΡ

ΑΘΗΝΑ

Οκτώβριος 1999 – Φεβρουάριος 2000

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΞΟΙΚΟΝΟΜΗΣΗΣ
ΟΙΚ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αρ. Κτημ.:
Αρ. Εισαγ.: 1829
Κωδ. εγγραφής: 5376
Ταξιν. μ. Αριθμ.: ΠΤΥ ΓΕΡ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ...
Α. Γερονίκου [και] Ε. Σολωμονίδου
7829
ΠΤΥ ΓΕΡ 889.01
5376

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το έργο του Δημήτρη Χατζή και ειδικότερα «Το τέλος της μικρής μας πόλης», παρουσιάστηκε εξαιρετικά ενδιαφέρον ως αντικείμενο της απαιτούμενης πτυχιακής μελέτης, στο πλαίσιο του πρώτου προγράμματος εξομοίωσης του τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου.

Αυτό, καθώς προσφέρει πλούσιο υλικό για μελέτη από την άποψη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, αφού η μικρή κοινωνία του τόπου του, μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας του καιρού του, είναι ο χώρος που τον απασχολεί και η ζωή των ανθρώπων της το θέμα που με τόση διεισδυτικότητα και τρυφερότητα μελετά και καταγράφει.

Η προσπάθεια δεν ήταν χωρίς δυσκολίες, καθώς η σχετική βιβλιογραφία ήταν περιορισμένη. Άλλωστε για μεγάλο διάστημα, δεν γίνονταν καμιά επανέκδοση κανενός έργου του Δ. Χατζή. Η παράμετρος όμως αυτή δεν λειτούργησε αποτρεπτικά γιατί το έργο εμπνέει συγκίνηση και αγάπη – τουλάχιστον έτσι λειτούργησε για τις υπογράφουσες.

Πέραν αυτού, σημαντική υπήρξε η βοήθεια και η συμπαράσταση του καθηγητή μας κ. Παγκάκη.

Στο πρώτο κεφάλαιο (εισαγωγικό) μπορεί κανείς να βρει στοιχεία από τη ζωή και το έργο του συγγραφέα και μάλιστα να συνδέσει, να συμπεράνει και να δικαιολογήσει τον τρόπο γραφής του.

Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει την ανάλυση του συγκεκριμένου έργου, υπό το φως των δεδομένων της κοινωνικής Ανθρωπολογίας – στο βαθμό που εμείς το πετύχαμε. Και για να ολοκληρώσουμε, διατυπώσαμε τις συμπερασματικές μας σκέψεις και διαπιστώσεις.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε, εμπειρική και επαγωγική.

Θα ήταν παράλειψη αν δεν τονίζαμε ξανά την υπομονή, την ευγένεια και την αποτελεσματική συμπαράσταση που μας έδειξε ο επιβλέπων καθηγητής κ. Γρηγόρης Παγκάκης όλο αυτό το διάστημα, καθώς επίσης και τη βοήθεια της συναδέλφου, Ταμβάκη Ηρώς, φιλολόγου καθηγήτριας από το Γυμνάσιο Νέας Ερυθραίας, που είχε την επιμέλεια των κειμένων μας.

Ελπίζουμε ότι ο αναγνώστης, τουλάχιστον θα δικαιολογήσει την επιλογή μας, θα αξιολογήσει την προσπάθειά μας, θα διαγνώσει την ικανότητα, και την ευαισθησία του συγγραφέα και θα πιστοποιήσει την επίδραση που μπορεί να έχει η νεοελληνική λογοτεχνία στην εξέλιξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Αντιγόνη Γερονίκου

Ευτυχία Σολομωνίδου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Η ζωή και το έργο του Δ. Χατζή»

Ο Δημήτρης Χατζής γεννήθηκε στα Γιάννενα, το Νοέμβριο του 1913. Ο παππούς και ο πατέρας του ήταν τυπογράφοι, παράδοση που συνέχισε και ο ίδιος. Ήταν γιος του Γεωργίου Χατζή, εκδότη της εφημερίδας «Ήπειρος» – που εκδιδόταν στα τουρκικά μέχρι την απελευθέρωση της Πόλης – λόγιου, Παλαμικού ποιητή, γνωστού με το ψευδώνυμο «Πελλερέν». Το 1925 ήρθε στην Αθήνα με το μικρότερο αδελφό του Άγγελο για τις γυμνασιακές του σπουδές στην Ιόνιο σχολή. Ο ξαφνικός όμως θάνατος του πατέρα του το 1930, τον αναγκάζει να διακόψει τις σπουδές του.

Επιστρέφει στα Γιάννενα και αναλαμβάνει την εφημερίδα ενώ παράλληλα τελειώνει τη Ζωσιμαία Σχολή. Στις επαφές που έχει με κομμουνιστές, γνωρίζει το Μαρξισμό και, επί Μεταξά μπαίνει στο αριστερό κίνημα. Τελειώνοντας ο πόλεμος, περνάει στην Αντίσταση. Έχει ήδη γραφτεί στη Νομική σχολή αλλά δεν μπορεί να συνεχίσει για οικονομικούς λόγους. Στέλνει ποιήματα – κυρίως – σε λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής συνήθως με ψευδώνυμο. Εργάζεται στον παράνομο τύπο ως το 1944 που ανεβαίνει στο βουνό. Το Δεκέμβρη βρίσκεται πάλι στον τύπο, στην Αθήνα και μετά τη Βάρκιζα εργάζεται στην ελεύθερη Ελλάδα. «Η Φωτιά» είναι το πρώτο του μυθιστόρημα και εκδίδεται απ' τον Γκοβόστη (1947). Ακολουθεί η εξορία στην Ικαρία και το 1948 βρίσκεται και πάλι στο βουνό. Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, μαθαίνει την εκτέλεση του αδελφού του Άγγελου, μετά την περίφημη δίκη των Ιωαννίνων, που αποφασίστηκε η υποδειγματική εκτέλεση του «άνθους της Γιαννιώτικης καλής κοινωνίας». Η δολοφονία του Άγγελου είναι αυτό που στην πορεία της ζωής του *«κόβει τον καιρό στα δυο και τον αποσβολώνει»*.

Εγκαταλείπει την Ελλάδα το 1949 και για εικοσιεπτά χρόνια εγκαθίσταται στην Ουγγαρία. Αρχίζει έτσι το «διπλό ταξίδι». Τα χρόνια αυτά που έζησε ως πολιτικός πρόσφυγας, ο Δ. Χατζής στην Ουγγαρία, θα πρέπει να τα θεωρούμε ως τα γονιμότερα της πνευματικής του ζωής. Αυτό από τη μια μεριά γιατί από την άλλη, τα χρόνια αυτά μορφοποιούν το μύθο μιας σύγχρονης τραγωδίας, της τραγωδίας του «άπατρι» του ανθρώπου που νοσταλγεί διαρκώς μια πατρίδα.

Είναι κι αυτός ένας από κείνους που βρέθηκαν στο ρεύμα μιας μεγάλης πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής περιπέτειας, που δημιούργησε ένα νέο ελληνισμό σε εξορία. Μια γενιά προδωμένης αντίστασης και ήττας αλλά και μια γενιά που αγωνίστηκε να διατυπώσει και να πράξει ένα έργο και με συνείδηση, αντίθετα προς κάθε προσωπικό και εθνικό συμβιβασμό, προσανατολισμένη στους νέους καιρούς και τις νέες ιδέες, στο νέο μετασχηματισμό της προοδευτικής κοινωνίας.

Στο κράτος ο Χατζής δεν υπολόγισε ποτέ. Πάλεψε όλα αυτά τα χρόνια της εξορίας με τους ξένους ήχους, τους νέους δρόμους, σ' ένα τόπο που δεν ήταν ο δικός του, να δώσει φωνή στις δικές του ιδέες και τα δικά του οράματα οριοθετώντας αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε το «μικρό του έργο». Να αρχίσουμε πάλι απ' το μηδέν, «απ' των Ψαρών την ολόμαυρη ράχη» όπως έλεγε.

Δουλεύει στην εφημερίδα του κόμματος. Η Ουγγαρία γίνεται η δεύτερη πατρίδα του, και δεν τον προδίδει ποτέ. Εκεί στήνει και κερδίζει τη ζωή του. Οι Ούγγροι τον τιμούν, τον αγαπούν και πορεύεται σιωπηλά με τον de facto φορέα των ιδεών, το κόμμα.

Το 1953 και κάτω από συνθήκες μεταπολεμικές, μεταεμφυλιακές ο Δ. Χατζής έμεινε έξω – διαγράφηκε – από το κόμμα (με τη νέα καταγραφή των μελών του κόμματος). Αυτό γιατί η στάση του έδειχνε πως αγαπούσε τον άνθρωπο περισσότερο παρά τον πόλεμο.

Η απόφαση αυτή είχε συνέπειες στη ζωή και το έργο του Δ. Χατζή στην Ουγγαρία. Αυτό έως και το 1956 που, με τη βοήθεια του Μόραβσικ, φεύγει για το Ανατολικό Βερολίνο. Μένει εκεί περίπου έξι χρόνια. Εργάζεται ως ερευνητής στην Ακαδημία των Επιστημών ετοιμάζοντας παράλληλα και τη διατριβή του στο πανεπιστήμιο Humboldt με θέμα: *«Οι μονωδίες για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης»*.

Εκεί μπορεί να πει κανείς ότι γίνεται μια «αποκατάσταση» της επιστημονικής καριέρας του Δ. Χατζή. Το 1953 επίσης εκδίδεται για πρώτη φορά το «τέλος της μικρής μας πόλης» - Εκδοτικό Νέας Ελλάδας.

Το 1962 γυρίζει στη Βουδαπέστη και παίρνει μια μικρή θέση στο πανεπιστήμιο, στην έδρα Βυζαντινών σπουδών που κατείχε ο σπουδαίος Βυζαντινολόγος Ιούλιος Μόραβσικ. Στη συνέχεια γίνεται υφηγητής και διδάσκει ελληνική γλώσσα και ελληνική λογοτεχνία. Μετά την αποχώρηση του Μόραβσικ δίνει οριστική κατεύθυνση της παλιάς έδρας Βυζαντινών σπουδών προς τα νέα Ελληνικά.

Αρχίζει να συνεργάζεται με τις εκδόσεις «Europa» όπου με την επιμέλεια ή την εισήγησή του αρχίζει να εκδίδεται στα Ουγγρικά η ελληνική λογοτεχνία – νεοελληνική κυρίως – δεκάδες έργων. Το Γενάρη του 1963 εκδίδεται το «Τέλος της μικρής μας πόλης» από τις εκδόσεις της Επιθεώρησης Τέχνης» β΄ έκδοση, με την προσθήκη νέων διηγημάτων, και το Νοέμβριο του 1966, η δεύτερη συλλογή διηγημάτων του που φέρει τον τίτλο «Ανυπεράσπιστοι».

Από το 1967 η δικτατορία στην Ελλάδα, κόβει κάθε δυνατότητα επιστροφής στο Δ. Χατζή στην Ελλάδα. Έτσι αποφασίζει να εγκατασταθεί στο Παρίσι (1968). Είναι η περίοδος των μεγάλων ζυμώσεων πριν από τις ανακατατάξεις και τον γοητεύει πολύ. Αισθάνεται κοντύτερα στον Ευρωκομμουνισμό και θέλει να κινητοποιήσει προς την κατεύθυνση αυτή όλη του τη ζωή. Οι ιδέες του πήραν την οριστική τους

θέση. Του προτείνεται μια θέση στη Σορβόνη στην έδρα νεοελληνικής φιλολογίας του καθηγητή Tarabout.

Έχει όμως προβλήματα με τη Γαλλική αστυνομία η οποία για να του δώσει άδεια παραμονής, του ζητά αίτηση πολιτικού ασύλου. Αρνείται τον εκβιασμό και εγκαταλείπει το «νέο όνειρο». Επιστρέφει στη Βουδαπέστη, όπου μένει μέχρι το 1974-75. Συνεχίζει τη χαμηλή ζωή – πανεπιστήμιο, εκδόσεις, σπίτι, καλοκαιρινές διακοπές, υπολογισμένες με ακρίβεια και κόπο, το γράψιμο, η κλωστή της αλληλογραφίας.

Η «κρίση ζωής» της δικής του ζωής, στις αρχές της δεκαετίας του '70 το μαύρο φως από παντού, οι κομμένοι δρόμοι. Τότε αρχίζει να γράφει το «Διπλό Βιβλίο» σαν ένα χαμένο ταξίδι, σαν μια αταύτιστη ακόμη μουσική που ανεβαίνει από χρόνο παρελθόντα και χρόνο μέλλοντα.

Με την πτώση της δικτατορίας συγκροτείται μια κίνηση διανοουμένων για την επιστροφή μεταξύ άλλων και του ίδιου στην Ελλάδα, και το 1974 σχεδόν πραξικοπηματικά έρχεται πριν του δοθεί ακόμη χάρη. Είναι καταδικασμένος από διαρκές στρατοδικείο, δύο φορές σε θάνατο. Είπε κάπου: «Δεν γύρισα από νοσταλγία, γύρισα για να βρω τον εαυτό μου». Η οριστική του επιστροφή είναι τον Ιούνιο του 1975. Έχει τεράστια ψυχή αυτή η επιστροφή, τεράστια δύναμη. Συμμετέχει με θέρμη σε κάθε πολιτιστική κίνηση, όπου του το ζητούν, βλέπει τις διεργασίες του καιρού εκείνου σαν αρχή ενός πολιτιστικού κινήματος. Θα απογοητευτεί όμως με τις πρώτες κομματικές επικαλύψεις και απλουστεύσεις. Συνεργάζεται μέχρι το τέλος με το περιοδικό «Αντί». Αρθρογραφεί σε πολλά έντυπα – κυρίως εφημερίδες. Μέσα σε αυτή την ορμή γράφει το «Διπλό Βιβλίο», το οποίο έχει πρωτοφανή επιτυχία. Η ορθόδοξη αριστερή σκέψη το εξορκίζει βεβαίως. Εκδίδεται το δοκίμιο «Γλώσσα και Πολιτική» (1976) και το αποσύρει, όταν η συντηρητική πολιτεία αποδέχεται τη θεσμοθέτηση της δημοτικής και θεωρεί ότι το

βιβλίο πρέπει να ξαναγραφτεί. Η δύναμή του είναι πάντα η δύναμη του αυτοσεβασμού και της αναθεώρησης.

Ακολουθεί το διάστημα (1976-77) όπου ο Δ. Χατζής διδάσκει ως προσκεκλημένος καθηγητής, στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο της Πάτρας. Είναι η εποχή που μια ομάδα νέων καθηγητών με επικεφαλής τον καθηγητή Ανδρέα Δημαρόγκωνα , προτείνουν πολιτιστική διεύρυνση των Σχολών Θετικών Επιστημών με τη διδασκαλία και μαθημάτων νεοελληνικού πολιτισμού και παιδείας. Αυτό το μάθημα διδάσκει για ένα εξάμηνο, με απροσδόκητη συρροή φοιτητικού ακροατηρίου. Με το σύνθημα «να μη ρίξουμε το λύκο στα πρόβατα» αρχίζει η προσπάθεια του συντηρητικού ακαδημαϊκού και πολιτικού κατεστημένου, να ανακοπεί η δουλειά του. Το πετυχαίνουν με γνωμοδότηση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, που δεν συντονίζεται η διδασκαλία με τη μη ολοκλήρωση της στρατιωτικής του θητείας. Διαμαρτυρίες, απεργίες, διαδηλώσεις – η πολιτική απόφαση όμως είχε ληφθεί. Είναι η υπόθεση εκείνη που σκόνταψε στη στενόκαρδη και στενόμυαλη ακαμψία των *«αρμοδίων»*.

Το 1977 εκδίδονται τα διηγήματα «Σπουδές» εκδόσεις Καστανιώτη και το 1979 τα αγωνιστικά κείμενα της περιόδου 1940-1950 με τον τίτλο «Θητεία». Ο Δ. Χατζής παντρεύεται την ιστορικό Καίτη Χατζή και αποκτούν μια κόρη την Ελένη-Αγγελίνα. Ταξιδεύει πολύ και δουλεύει το καινούριο του μυθιστόρημα «Ο θείος Πολυκράτης από την Ουγκάντα» και άλλα κείμενα φιλολογικά, ιστορικά. «Το Πρίσμα» είναι το περιοδικό που εκδίδει από το φθινόπωρο του 1980 και φιλοδοξεί να συγκεντρώνει εκεί μεταφράσεις και να παρουσιάζει τους προβληματισμούς της λογοτεχνίας. Μια προσπάθεια να γίνει συστηματική αποτύπωση και διερεύνηση του παγκόσμιου λογοτεχνικού χώρου, να βρεθούν οι συνέχειες, οι ασυνέχειες, και έμμεσα οι σχέσεις με τον εθνικό κορμό της ελληνικής λογοτεχνίας.

Ο Δ. Χατζής πρόλαβε να δει τρία τεύχη του περιοδικού ενώ το τέταρτο (και τελευταίο) εκδόθηκε λίγους μήνες μετά το θάνατό του με υλικό που είχε συγκεντρώσει. «Έχω την εντύπωση, γράφει ο Φ.Δ. Δρακονταειδής,[1] πως αυτή η επιχείρηση τον ενδιέφερε για να πληροφορείται και να μετράει τις δυνάμεις του». Αρρωσταίνει από καρκίνο των βρόγχων και μπαινοβγαίνει στα νοσοκομεία, σε Αθήνα και Λονδίνο. Πεθαίνει στις 20 Ιουλίου του 1981 ενώ φιλοξενείται σ' ένα σπίτι φίλων στη Σαρωνίδα. Είναι ένα σπίτι με θέα στον κόσμο που τελειώνει...[2]

---

[1] Περιοδικό «Διαβάζω», Η λογοτεχνία του Δ. Χατζή ως ηθική στάση. αρ. 180, 9-12-1987 σ.40

[2] Τα περισσότερα από τα στοιχεία που καταχωρούνται στο πρώτο κεφάλαιο και αφορούν τη ζωή και του έργου του Δ. Χατζή είναι από το περιοδικό «Διαβάζω» και το αφιέρωμα στο Δ. Χατζή που επιμελήθηκε ο Ηρακλής Παπαλέξης σ. 34-38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Το τέλος της μικρής μας πόλης»

Ανάλυση του έργου υπό το φως των δεδομένων της κοινωνικής ανθρωπολογίας

Ο Δ. Χατζής είναι ένας λογοτέχνης της κοινωνικής πεζογραφίας. Αποτελεί μάλλον μια από τις αξιολογότερες περιπτώσεις προχωρημένης κοινωνικής πεζογραφίας μετά τον πόλεμο. Άλλωστε με τέτοιο εύφορο έδαφος εμπειριών γιατί να μη μπορεί να βλαστήσει τόσο πλούσιο έργο…

Η στάση ζωής που επέλεξε διέπεται από εντιμότητα και ηθική. Τόσο που, λίγα χρόνια μετά το θάνατό του, μοιάζει περιθωριοποιημένος. Η σεμνότητά του, η φιλική του διάθεση, η κουβέντα του, έρχονται να καλύψουν την προσφορά του και να τον μετατρέψουν περισσότερο σε «καλόν άνθρωπο» παρά σε «καλόν συγγραφέα». Η λογοτεχνία ήταν για κείνον μια ηθική – πράγμα που σημαίνει αποχή από την ηθικολογία αλλά κοσκίνισμα για να υπάρχει κριτική αποδοχή ή απόρριψη. Ίσως είναι μόνος από τους λογοτέχνες της Αριστεράς που ξεπέρασε την περιπέτεια που έζησε, με την έννοια του ότι δεν την άφησε να τον οδηγήσει σε παρανοήσεις και παρανοϊκότητες. (Οι περισσότεροι περιορίστηκαν σε κλαψουρίσματα και σε αμετουσίωτες αποτυπώσεις μαρτυριών).

Με το «τέλος της μικρής μας πόλης» γίνεται η ουσιαστική είσοδος του Δ. Χατζή στη λογοτεχνία μας. Το συγκεκριμένο έργο, είναι μια περιγραφή της νεοελληνικής κοινωνίας (σ' ένα επαρχιακό αστικό κέντρο) στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Μιας κοινωνίας με περιορισμένο όραμα ζωής, καθώς ο κόσμος μετασχηματίζεται γύρω της, και έτσι όπως το άλλο πρόσωπο αυτού του κόσμου εδραιώνεται, ο συγγραφέας ξεδιπλώνει την εσωτερική ζωή των ανθρώπων, μέσα σ' αυτή τη ρευστή καθημερινότητα. Για μας η αλήθεια της γραφής του Δ. Χατζή, η αγάπη του για τους ανθρώπους του μόχθου στον τόπο μας στις μικρές

επαρχιακές πόλεις του ’40 και του ’50, η λογοτεχνία του ως ηθική τελικά, λειτούργησαν ως κίνητρα ισχυρά για την επιλογή ενός μέρους του έργου του προς διερεύνηση και μελέτη. Η δε *«συνάντησή μας»*, με τον «Σιούλα τον Ταμπάκο» υπήρξε το βασικό ερέθισμα για την επιθυμία μας *«να μπούμε»* στη «μικρή του πόλη» επιχειρώντας μια προσέγγισή της και από τη σκοπιά της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.[3]

Αυτό σημαίνει πως είναι ένα «θαυμάσιο καλλιτεχνικό ντοκουμέντο» για την κοινωνική διαφοροποίηση της ελληνικής επαρχίας με τον ερχομό της μηχανής.[4]

Ο ίδιος ομολογούσε ότι αυτό το βιβλίο, του είχε στοιχίσει κόπο και είχε απαιτήσει την προσοχή του, σε κάθε λέξη, σε κάθε γύρισμά του. Ίσως αυτή η προσοχή να δικαιολογεί τη λιτότητα της γραφής και το καίριο κάθε λέξης. Η προβληματική του και η λέξη κλειδί του έργου του είναι η κρίση, η διεθνής κρίση του πολιτισμού. Ο Δ. Χατζής είναι διεθνιστής. Ένας διεθνιστής διανοούμενος και σαν διεθνιστής δεν τρομάζει και δεν έχει προκαταλήψεις απέναντι στην πορεία διεθνοποίησης της κοινωνίας. Αλλά και θερμός πατριώτης, έχει μεγάλη έγνοια για το πώς η Ελλάδα θα ενταχθεί στις καινούριες συνθήκες, αν θα μπορούσε να ενταχτεί δημιουργικά.

Επιχειρεί δε να περιγράψει και να ερμηνεύσει αυτή την κρίση σημειώνοντας ότι δεν είχαμε μια ομαλή εξέλιξη από μια προαστική σε μια αστική κοινωνία. Δεν είχαμε την τύχη να πραγματώσουμε μια ελληνική αναγέννηση. Το συναρτά μάλιστα με μια παράδοση, με ένα διχασμό στην ελληνική παράδοση ανάμεσα στο λόγιο και στο λαϊκό.

---

[3] «Η Κοινωνική Ανθρωπολογία είναι ο κλάδος εκείνος της Ανθρωπολογίας που διερευνά κυρίως τις παραδοσιακές, αρχέγονες κοινωνίες, τα έθιμα και τις δοξασίες που άγριων φυλών και ομάδων. Μελετά επίσης την επιβίωση των εθίμων και των θεσμών των πρώτων κοινωνιών και την επίδρασή τους στους θεσμούς και στη σκέψη των σύγχρονων λαών».
Γρ.Λ. Παγκάκη: Εισαγωγή στην Κοινωνική Ανθρωπολογία (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις) σελ. 28 Β΄ έκδοση Αναθεωρημένη – Αθήνα 1997.

[4] Έτσι ακριβώς περιγράφετσι το συγκεκριμένο έργο από τον Μ.Γ. Μερακλή στη «Νέα Ελληνική Λογοτεχνία» (1945-1970). Εκδόσεις Κωνσταντινίδη σελ. 49.

Αυτός ο διχασμός αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την πολιτισμική ολοκλήρωση της σημερινής Ελλάδας. Σημειώνει λοιπόν πως μας βρήκε η διεθνής κρίση απροετοίμαστους και μας διέλυσε…

Σ' όλα τα διηγήματα του έργου κυριαρχεί η κρίση των αξιών, η απάτη, η κακοπιστία, η ένοχη αλληλεγγύη μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας που δε σέβεται τις αξίες. Εύλογη λοιπόν η πρόθεσή του, η οποία εγγράφεται στο σχήμα: καταδίκη του παλιού κόσμου και καταξίωση του νέου. Ο τρόπος δε που αποτυπώνεται, εκπληκτικός. Ξεκινάει δηλαδή από λογική αφετηρία που η διαφάνειά της θα ήταν καταστρεπτική για τη λογοτεχνική ποιότητα του έργου, χωρίς το βιωματικό επίχρισμα και τη συναισθηματική διάχυση. Διαβάζοντας το «τέλος της μικρής μας πόλης» έχεις την εντύπωση ότι πίσω από τον καλλιτέχνη ψιθυρίζει ο ιδεολόγος, παίζοντας το ρόλο του υποβολέα.[5]

Είναι φανερό εξάλλου ότι ο μελετητής ενός τέτοιου έργου μπορεί να προσεγγίσει γενικότερα ερμηνείες του παρελθόντος. Αυτές οι ερμηνείες του παρελθόντος, που αφορούν κοινωνίες, κοινωνικά συστήματα, κοινωνικές συμπεριφορές, θεσμούς, η αντίληψη ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι φυσικά συστήματα, αποτελούν αντικείμενο έρευνας και μελέτης της επιστήμης της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.[6]

Μελετώντας δε συγκριτικά την ανάπτυξη του ανθρώπου σε μια πρωτόγονη και μια αναπτυγμένη κοινωνία, διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχουν βασικές βιολογικές διαφορές. Οι διαφορές εστιάζονται στα βαθιά προσωπικά αισθήματα, τις συγκρουόμενες αξίες και στο περιβάλλον αυτό καθ' εαυτό.[7]

---

[5] Δημήτρης Τζιόβας: Η πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή, ιδεολογία και αισθητική λειτουργία, Ηπειρωτική Εστία, Γιάννινα 1980.
[6] Γρ.Λ. Παγκάκη: Εισαγωγή στην Κοινωνική Ανθρωπολογία κεφ. 3°. Η εξέλιξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας σελ. 35.
[7] Γρ.Λ.Παγκάκης ό. παρ. σελ. 39.

Και πιο κάτω από την ίδια πηγή: «Η μελέτη της κοινωνικής Ανθρωπολογίας δεν επιλύει απλά προβλήματα, συμβάλλει στην κατανόηση των άλλων λαών. Αυτή η κατανόηση επιτυγχάνεται με τη μελέτη των κοινωνικών συστημάτων, συγκρίνοντας τη μια κοινωνία με την άλλη, τους θεσμούς και τις ιδιαιτερότητές της, τον πολιτισμό της. Επιγραμματικά, η κοινωνική Ανθρωπολογία μας καθιστά ικανούς να κατανοούμε στο χώρο και στο χρόνο το σημαντικότερο δημιούργημα, τον άνθρωπο που ταυτόχρονα είναι ο δημιουργός του πολιτισμού».

Στο βαθμό λοιπόν και στο μέτρο που η λογοτεχνία είναι πολιτισμός, και με δεδομένο το βασικό τρίπτυχο αναφοράς της κοινωνικής Ανθρωπολογίας που αποτελεί η αλυσίδα.

Άνθρωπος – Κοινωνία – Πολιτισμός

μπορούμε να δεχτούμε όχι απλά ότι σχετίζονται οι δύο επιστημονικοί κλάδοι αλλά και ότι επιδρούν ο ένας στον άλλο.

Στα επτά διηγήματα του «τέλους της μικρής μας πόλης» διασώζεται η ζωή της προπολεμικής κοινωνίας των Ιωαννίνων. Διασώζεται με την έννοια ότι ο Δ. Χατζής ξαναγυρνάει με τη μνήμη του ποτισμένη από τον καημό της εξορίας στη γενέθλια πόλη, δίνοντάς μας το μετασχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας στην περίοδο του μεσοπολέμου. Η απόσταση – του χώρου και του χρόνου – που μεσολαβεί ανάμεσα στο συγγραφέα και στο θέμα του, είναι αυτή που χρειάζεται ώστε να παρέχεται η αντικειμενοποίηση των όσων συμβαίνουν. Είναι το δίδαγμα όπως λέγει ο ίδιος[8] που αντλεί (ή πιστεύει ότι το αντλεί) από την Καβαφική ποίηση: «προσωπικός και ανεπανάληπτος στην ποίησή του ο Καβάφης, μπορεί για την πεζογραφία να είναι ο μεγάλος δάσκαλος αυτής της αντικειμενικότητας της αντικειμενοποίησης του αισθήματος, της αίσθησης γενικά. Αντιρομαντισμός λοιπόν μπορεί να είναι το κλειδί της

[8] Περ. Η λέξη, τεύχος 6, σελ. 425.

τεχνικής μου, και αν το αντίθετο του ρομαντισμού[9] είναι ο ρεαλισμός,[10] μπορεί κανείς σ' αυτόν ν' αποδώσει τη σύζευξη αισθήματος και πραγματικότητας, που η κριτική αναγνωρίζει πως υπάρχει στο έργο μου».

Κύρια στοιχεία του έργου, η εντοπιότητα και ο ανθρωπισμός[11] του συγγραφέα με σταθερό ιδεολογικό προσανατολισμό βεβαίως. Με την έννοια τόπο εννοούμε το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον. Όλη η ζωή που ξετυλίγεται μέσα σ' αυτό το φυσικό χώρο, η ανθρωπογεωγραφία του δηλαδή, είναι που δίνει και ερμηνεύει στο συγκεκριμένο τόπο την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του. Πράγματι σε όλα τα ζητήματα της συλλογής τα στοιχεία του φυσικού, του δομημένου και του ανθρώπινου περιβάλλοντος, συμβάλλουν άλλοτε λιγότερο ή περισσότερο διακριτικά στη σχετικά συγκεκριμένη απόδοση του απαραίτητου τοπικού πλαισίου των διηγημάτων. Οι αναφορές είναι ιστορικές, είναι λαογραφικές,[12] έχουν γλωσσικά ίχνη, αλλά πουθενά τα Γιάννενα δεν αναφέρονται ρητά. Ο Ολλανδός Ελληνιστής Hero Hokwerda στην μελέτη του «το τέλος... Δυο γραφές» (περ. Αντί, 298 σελ. 33-39) αναφερόμενος στο σχετικό θέμα επιχειρεί διακρίσεις του τόπου στα συγκεκριμένα διηγήματα. Έτσι εκτιμά πως τα διηγήματα «Σιούλας ο Ταμπάκος», «Σαμπεθάι Καμπιλής»,

---

[9] Στην ιστορία της λογοτεχνίας είναι η περίοδος εκείνη, από τα τέλη του 18ου ως τα μέσα του 19ου αιώνα στην Ευρώπη, της οποίας βασικά γνωρίσματα ήταν η κυριαρχία του συναισθήματος πάνω στο λογικό και της φαντασίας πάνω στην κριτική ανάλυση. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα, τομ. 52 σελ. 204.

[10] Ο όρος της Αισθητικής που δηλώνει την ακριβή, λεπτομερή, πραγματική, μη εξωραϊσμένη αναπαράσταση από την τέχνη της φύσης ή της σύγχρονης πραγματικότητας. Ο ρεαλισμός στη λογοτεχνία άνοιξε το δρόμο προς την πιστή, πλήρη και ειλικρινή παρουσίαση του κοινωνικού περιγύρου και της εποχής όπου ζει ο συγγραφέας. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα, τομ. 51 σελ. 315.

[11] Σε στενότερη εκδοχή σημαίνει την κλασική παιδεία και την ενασχόληση με τα κλασικά γράμματα αλλά στην ευρύτερη σημασία του αναφέρεται στο μορφωτικό ιδεώδες που αναπτύχθηκε κατά την αρχαιότητα και αποβλέπει στην καλλιέργεια και την πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου και έτσι γίνεται ιδεώδες ζωής και αγωγής. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα, τομ. 9 σελ. 202.

[12] Η λαογραφία εξετάζει πολιτισμούς λαών που βρίσκονται σε μιαν οπωσδήποτε εξελιγμένη βαθμίδα. Ο κύριος χαρακτήρας της είναι εθνικός: αφορά το λαϊκό πολιτισμό μιας εθνότητας ή ενός έθνους. Ο Άγγλος αρχαιολόγος William Thoms (1846) επινόησε τον όρο folklore, που ήθελε να δηλώσει μ' αυτόν μια νέα μάθηση αναφερόμενη στις πίστεις, συνήθειες κλπ. των λαϊκών στρωμάτων. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα, τομ. 37 σελ. 310.

«Μαργαρίτα Περδικάρη» και «Η θεία μας η Αγγελική» τοποθετούνται στα Γιάννενα. Η «Διαθήκη του Καθηγητή» τοποθετείται στην Άρτα, όπως και ο «Τάφος», ενώ «ο ντετέκτιβ» τοποθετείται σε κάποια μικρή κωμόπολη δέκα χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα του νομού, που μπορεί να είναι και τα Γιάννενα και η Άρτα.

Πραγματικά, τα κείμενα παρέχουν ενδείξεις για τέτοιες εκτιμήσεις. Π.χ. στη «Διαθήκη του καθηγητή» γίνεται λόγος για το γεφύρι πάνω από το οποίο περνά η κηδεία και μπορούμε να υποθέσουμε πως το σκηνικό αλλάζει σε σχέση με τα προηγούμενα διηγήματα, ο τόπος είναι πιθανόν κάποια παραποτάμια πόλη ή ίσως και η Άρτα. Κι από τα διηγήματα «Τάφος», «Ο ντετέκτιβ» λείπουν ευδιάκριτα στοιχεία της φυσικής γεωγραφίας, του δομημένου περιβάλλοντος, της τοπικής ιστορίας του Γιαννιώτικου χώρου. Ωστόσο έχει κανείς την αίσθηση ότι μάλλον κινούμαστε στα Γιάννενα. Συνδετικό κρίκο στο τοπικό πλαίσιο των διηγημάτων αποτελούν τα κοινά πρόσωπα, που επανέρχονται στα περισσότερα διηγήματα (π.χ. «Στη Διαθήκη του καθηγητή» ξαναβγαίνει στη μέση κι ο Γωγούσης, ο έμπορος από το Αρχιμαντρειό,[13] του διηγήματος «Η θεία μας η Αγγελική»).

Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι πως στα 7 διηγήματα του «Τέλους της μικρής μας πόλης» μεταλειτουργεί η έννοια του τόπου, αποκτώντας, εκτός από την πραγματική, και μια λογοτεχνική, μυθική διάσταση. Διαπιστώνουμε έτσι γι' αυτό το θέμα πως:

1. Ο τόπος στο «Τέλος της μικρής μας πόλης» διευρύνεται και αποστασιοποιείται από το συγκεκριμένο χώρο. Μέσω του ιδεολογικού τους προσανατολισμού και των πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών διεργασιών που συντελούνται στην κοινωνία τους, τα διηγήματα της «Του τέλους της μικρής μας

[13] «Το τέλος της μικρής μας πόλης» σελ. 75, 76.

πόλης» επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε στο τοπικό τους πλαίσιο των ανώνυμη ελληνική επαρχιακή πόλη των προπολεμικών χρόνων, τότε που σημαντικές αλλαγές διενεργούνταν στη συγκρότησή της (πολιτικές – κοινωνικές – οικονομικές) με τις αναμενόμενες συνέπειες στη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής συνείδησης των ανθρώπων.

Έτσι ο τόπος μετέχει της πραγματικότητας έντονα, ώστε να αποκτούν κύρος και εγκυρότητα οι παρατηρήσεις που γίνονται με αφορμή αυτόν. Ταυτόχρονα όμως λειτουργεί ως σύμβολο,[14] αφού του αναγνωρίζονται επαγωγικά γνωρίσματα αντιπροσωπευτικά κοινωνικών ολοτήτων της ίδιας χρονικής περιόδου.

2. Με τη λογοτεχνική ανάπλαση του γενέθλιου χώρου ο τόπος αποκτά ουσιαστική λειτουργία στο διήγημα. Δεν είναι ένα τυπικό προς τα δρώμενα σκηνικό πλαίσιο. Διερμηνεύει έναν ουσιαστικό ρόλο. Γίνεται θέμα και αντικείμενο μελέτης του συγγραφέα. Ο χώρος παρατήρησης και έρευνας που θα του δώσει αφορμές να εκφράσει τον προβληματισμό του για τη νεοελληνική πραγματικότητα, εξετάζοντας κοινωνικές καταστάσεις συχνά με έκδηλα συμπτώματα κοινωνικής παθογένειας (π.χ. Λιαράτος – Διαθήκη Καθηγητή). Συμπτώματα τέτοια που και σήμερα μπορεί κανείς να διαγνώσει και να εκφράσει επίσης τον ίδιο αν όχι και εντονότερο προβληματισμό.

3. Ο τόπος επιπλέον καταλαμβάνει στο έργο του Χατζή το ρόλο του «δράστη» των σοβαρών αλλαγών που οδηγούν στις αστικές αλλαγές που επέρχονται. Αιτιολογημένα βρίσκεται το επίκεντρο του ενδιαφέροντός του στα πλαίσια του κοινωνικού προβληματισμού που αναπτύσσει στο έργο του.

---

[14] Μέσο με το οποίο εκφράζονται συναισθήματα ή ιδέες. Α. Γεωργοπαπαδάκου: το μεγάλο λεξικό σ.887.

Ο αργός οικονομικοκοινωνικός μετασχηματισμός που συντελείται μέσα στο συγκεκριμένο χρόνο, ως απόηχος της ανόδου της καπιταλιστικής κοινωνίας, θα οδηγήσει στην φθίνουσα πορεία της επαρχιώτικης μικροαστικής τάξης, που βέβαια θα προετοιμάσει και θα ερμηνεύσει στο εγγύς μέλλον το μετασχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας. Γιατί η μεταπολεμική ελληνική πόλη δεν μπορεί παρά να προσδιοριστεί σε αναφορά προς το ελλαδικό χωριό, την ελληνική επαρχία.

4. Την τέταρτη επισήμανση για τη λειτουργία του τόπου στο «Τέλος της μικρής μας πόλης» μπορούμε να την αντλήσουμε από το αντιπροσωπευτικό απόσπασμα του «ντετέκτιβ»: «Όμορφα είναι και δω σε τούτη τη μικρή πολιτεία, μια κωμόπολη στην ελληνική επαρχία. Τα βουναλάκια τριγύρω, τα ποταμάκια, τα λουλουδάκια... Και τίποτα άλλο ποτέ δε συμβαίνει. Μήτε εκεί, σε σας, στη φημισμένη μικρή σας πόλη. Μήτε εδώ, σε μας, στη φτωχή κωμόπολη τη δική μας...

Οι σημαντικές αλλαγές για τις οποίες έγινε λόγος συντελούνται σ' ένα ήρεμο – όμορφο – γραφικό φυσικό περιβάλλον (βλ. υποκοριστικά, βουναλάκια, ποταμάκια, λουλουδάκια ή την περιγραφή του φυσικού χώρου στον Τάφο) και αυτό δίνει την αίσθηση διακριτικής αντίθεσης ανάμεσα σε φυσικό περιβάλλον και τα διαδραματιζόμενα γεγονότα. Ενώ αντίθετα ο χώρος, συχνά όχι με την έννοια του συνόλου της πόλης, αλλά χαρακτηριστικά τμήματά της (συνοικίες – γωνιές), με τη μορφή του τεχνητού, κατοικήσιμου περιβάλλοντος, φαίνεται πως είναι αυτός του οποίου η καταστροφή σηματοδοτεί και την απορύθμιση της πόλης. Τις πιο πολλές φορές βέβαια δανείζεται ένα προσωπείο φαινομενικής αταραξίας και απραξίας: «Όλα κυλούν ειρηνικά και ισορροπημένα μέσα στην αδιατάρακτη αρμονία της πατροπαράδοτης τάξης» στην πραγματικότητα όμως κάτω από την επίφαση της ομαλότητας οι

διεργασίες της φθοράς ολοκληρώνονται και κάποτε δυνάμεις ανατροπής της και ελπιδοφόρας προοπτικής (Μ. Περδικάρη, παιδιά καθηγητή Ραλλίδη) εμφανίζονται.

Καταλήγουμε πως το φυσικό και το ανθρώπινο περιβάλλον του γενέθλιου τόπου του είναι το πρότυπο αλλά και το σύμβολο, το ουσιαστικό πλαίσιο, το σκηνικό πάνω στο οποίο θα διαλέξει να προβάλλει την εμπειρία της ζωής ενός κόσμου που φεύγει, όπως αυτή διαμορφώνεται και βιώνεται σε παράλληλους, προς το γενέθλιο, χώρας μέσα στην Ελλάδα.

Αντιπροσωπευτικά, κάποια αποσπάσματα από το πρώτο διήγημα του έργου «το Σιούλα τον Ταμπάκο»[15] μας δείχνουν πως τα κείμενα είναι πράγματι οι καλύτεροι μάρτυρες του τόπου, με ενδείξεις ασφαλείς για τον ευρύτερο εντοπισμό του (Ήπειρος) αλλά και συγκεκριμένες αναφορές στη γενέτειρα του συγγραφέα... «Γαλαζοπράσινη και βαθιά» δίπλα στη μικρή πόλη, απλώνεται η λίμνη. Μέσα στα νερά της καθρεφτίζει τα ψηλά του τείχια το παλιό, μεσαιωνικό και – θέλουν να λεν – ακόμα παλιότερο κάστρο της.

Πίσω απ' την ανατολική πλευρά του κάστρου, στην άκρη-άκρη της λίμνης, πάνω στην όχτη της βρισκόταν ο μαχαλάς των ταμπάκικων». Ότι ακολουθεί στη συνέχεια ως περιγραφή του δομημένου περιβάλλοντος, αποπνέει την ατμόσφαιρα αυτής της πόλης.

Κατά τον ίδιο τρόπο σε άλλο διήγημα, το «Σαμπεθάι Καμπιλή», «Στη μικρή μας πόλη είχαμε κάπου τέσσερις χιλιάδες εβραίους – περισσότερους όχι λιγότερους. Ήταν όλοι τους μαζεμένοι γύρω απ' τη Συναγωγή τους, το συναγώι, που το λέγανε και κείνοι και μεις, μέσα στο παλιό κάστρο της πόλης και σε μερικούς δρόμους ολόγυρά του».

---

[15] Ταμπάκος ή Ταμπάκης: (λ. τουρκ.) βυρσοδέψης, κατεργαστής δερμάτων. Α. Γεωργοπαπαδάκου: το μεγάλο λεξικό σ.911

Εμβόλιμες ιστορικού χαρακτήρα ενδείξεις συνηγορούν επίσης «Οι ταμπάκοι παινεύονταν πως ήταν από τους παλιούς κατοίκους αυτής της πόλης και πως ήταν όλοι τους αρχόντοι «καστρινοί» που τους πέταξαν οι Τούρκοι απ' το κάστρο ύστερα απ' την επανάσταση του Σκυλόσοφου στα 1612». Και από το «Σαμπεθάι Καμπιλή». «Η εβρέικη κοινότητα σ' αυτή την πόλη πρέπει νάταν καμωμένη από χρόνια παλιά. Γι' αυτό τα οβρέικα ήτανε μέσα στο κάστρο της. Και γι' αυτό και Συναγωγή της είχε αρχιραβίνο και όχι ραβίνο. Και λέγανε κιόλας πως ήταν Μητρόπολη της Συναγωγής της Νέας Υόρκης ή του Σικάγου – δεν τα θυμάμαι τώρα καλά. Ο Σαμπεθάι Καμπιλής έλεγε σχετικά πως αυτοί δεν ήταν ισπανοεβραίοι σαν της Θεσσαλονίκης, μα βρισκόταν εκεί από τους πρώτους διωγμούς των Ρωμαίων κι έφτασαν γραμμή απ' την Παλαιστίνη. Δηλαδή κάπου δυο χιλιάδες χρόνια βρισκόταν εκεί, αυτό έλεγε».

Επιπλέον παρατηρήσεις επί της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της πληθυσμιακής σύστασης, λειτουργούν ενισχυτικά για τον εντοπισμό του τόπου. Από τη μια μεριά οι παλιότεροι κάτοικοι αυτής της πόλης «αρχόντοι καστρινοί» και δίπλα τους όλοι εκείνοι, που για την ώρα καταφρονούσανε, πρόσφυγες μικρασιάτες, ή οι «ντατσκαναραίοι» ήγουν χωριάτες (Μετσοβίτες και Ζαγορίσιοι, Βουβουσιώτες και Ντομπρονοβίτες). (Το «ήγουν» εδώ παραπέμπει στους παλιούς Γιαννιώτες λόγιους).

Έκφραση επίσης της αρχοντιάς τους είναι το κυνήγι στη λίμνη (λαογραφικού τύπου μνήμες) που το ασκούν όχι για βιοπορισμό (όπως οι ψαράδες), αλλά σαν ευγενές άθλημα (κάτι σαν τα κυνήγια του Μεσαίωνα).

Επειδή δε προσδιοριστικό της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας ενός τόπου αλλά και του πολιτισμού του, είναι η γλώσσα, εύκολα μπορούμε να ανιχνεύσουμε εκφράσεις, που η μνήμη έχει διασώσει για το Γιαννιώτη πεζογράφο, μόλο που καθώς φαίνεται έζησε μόλις 12 χρόνια στα

Γιάννενα που αποκτούν νόημα μόνο μέσα στο συγκεκριμένο τόπο και τη γλωσσική εμπειρία των ανθρώπων του. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους αρχόντους «καστρινούς» που ποτέ δεν ανεβαίναν «απάνω» τους «ντατσκαναραίους», την «ψαρόκολλα» - τουκάλι την λέγανε – «τα κότσια και τη σκλέντζα» (όπως λέγαν το ξυλίκι) «τις αγριόπαπιες – γέσια και καναβές, καθώς τα 'λεγαν», «τις φαλαρίδες – τα μαύρα πουλιά με τις άσπρες μύτες», «το μπάσι» πούχουν όλα τα σπίτια…

Κλειστή λοιπόν η κοινωνική ομάδα των «Ταμπάκων». Όπως «κλειστή» είναι η Εβραϊκή κοινότητα όπως «κλειστή» η αστική οικογένεια της Μαργαρίτας Περδικάρη. Συντεχνία, σινάφι, κάστα, όπως και κείνα τα άλλα, τα παρόμοια σινάφια των Σερρών, του Βόλου, της Σύρας.

Ο τρόπος οργάνωσης της οικονομίας τους σαφής. Με οικονομική κοινωνική, πολιτική και ηθική αυτάρκεια. Μια κοινωνία στατική, όπου η μόνη αλλαγή που έχει επέλθει στον παραδοσιακό της χαρακτήρα είναι η κατάργηση των ενδοσυντεχνιακών διαβαθμίσεων: «μαστόροι και καλφάδες γίναν ένα». Προμηθεύονται τις πρώτες ύλες επιτόπου, διαθέτουν στους εμπόρους της μικρής πόλης τα προϊόντα τους και παράγουν μόνοι πολλές από τις απαραίτητες ύλες για τη δουλειά τους (ψαρόκολλα – βαφές). Η επεξεργασία των πρώτων υλών γίνεται με μέσα πρωτόγονα: «Μέσα σ' αυτά τα χαγιάτια, κάνε ξυπόλητοι, κάνε με κάτι μεγάλα ποδήματα και ξεβράκωτοι, δουλεύαν οι ταμπάκοι τα δέρματα».

Όσο για την ιδεολογία τους, προσδιορίζεται κι αυτή από την αντίληψη για την ανωτερότητα της κάστας: μεγαλοϊδεατισμός στην πολιτική, προσήλωση στην τυπική συμμετοχή στα πολιτικά τους καθήκοντα: «ψήφιζαν πάντοτε το βενιζελικό υποψήφιο δήμαρχο και τους βενιζελικούς επιτρόπους στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου (την ενορία τους) και τελειώνανε και μ' αυτά». Κλειστή οικονομικά κοινωνία, κλειστά ήθη και αντιλήψεις. Όλα αυτά όμως τους οδηγούν στη

μυωπία. Γίνονται περήφανοι αλλά και μοναχικοί και ακατάδεχτοι. Τις μεταβολές που γίνονται παραέξω δεν τις παρακολουθούν.

Σχεδόν δεν πήραν είδηση την άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής. Δεν παρακολουθούν επομένως ούτε τις εξελίξεις που αφορούν το επάγγελμά τους («τι γίνεται αλλού με τα δέρματα»). Με τέτοιες προϋποθέσεις όμως προδιαγράφεται με μαθηματική ακρίβεια η μοίρα της συντεχνίας. Και φυσικά η μοίρα των ανθρώπων της. Όλα αυτά τα σχήματα – η κλειστή περηφάνια, η ατράνταχτη αυτάρκεια, η αδυσώπητη καταφρόνια για κάθε καινούριο, κάθε νεωτερισμός που ήταν ξιπασμός – είναι ένα τραγικό παιχνίδι, μια τραγική ειρωνεία που θα οδηγήσει στην καταστροφή… (;)

Χαρακτηριστικές οι σκηνές αλλά και σύντομες (καταφέρνουν όμως και γίνονται καταλυτικές) στην οικογενειακή ζωή του Σιούλα. Μικρές ευτυχίες με τις φωνές των παιδιών που ανίδεα χοροπηδούν πάνω στο κορμί του. Αλλά και αυτές υπονομεύονται από τους λογαριασμούς της γυναίκας που παραδίπλα μέτραγε και ξαναμέτραγε τα παπιά: «αν πουλούσαν τα ρέστα;»

Η Σιούλαινα είναι πρόσωπο υποταγμένο – είναι χαρακτηριστικό ότι δεν παρουσιάζεται με τα' όνομά της – πρόσωπο κλειστό, όπως και οι άλλες γυναίκες των Ταμπάκων που «μοιράζονται αυτές το φαρμάκι και το πίνανε μοναχές τους, δίχως να τους λένε τίποτα, μήτε παραέξω να λένε, αν τύχει κι έχουν δικούς τους». Είναι ο τύπος της γυναίκας που συναντιέται συχνά στα διηγήματα του Δ. Χατζή. Είναι *«η παλιά γυναίκα που ζει κάπου και σιγά-σιγά εκλείπει…* η παλιά Ρωμιά, άξια να της φιλήσουμε το χέρι».[16] Είναι *«οι μεγάλες γυναίκες του Ρωμέικου πόνου»*[17] που συναντάμε και στον Παπαδιαμάντη.

---

[16] Τα ακριβή λόγια του Δ. Χατζή από μια συνέντευξή του στη «Φιλολογική καθημερνή» 24-10-1976.
[17] Δημ. Χατζής, το διπλό βιβλίο, εκδ. Εξάντας Αθήνα 1976 σελ. 147.

Παρόμοιες επίσης και χαρακτηριστικές οι συμπεριφορές σε επίπεδο κοινωνικής ζωής, γεμάτες όμως συναισθήματα. Συναισθήματα που εξυπηρετούν την εξέλιξη της κάθε ιστορίας της πλοκής κάθε έργου που πάνω απ' όλα όμως απεικονίζουν μια πραγματικότητα. Ο Χατζής είναι ο ίδιος συναισθηματικός. Είναι ο ίδιος γεμάτος «λύπην και ευσπλαχνία» για τους ανθρώπους που υφίστανται τις συνέπειες και προσπαθεί απλά να βρει, που έχει τη ρίζα της η κακοδαιμονία, και σε ποιες συναρτήσεις. Ιδιαίτερα δε η τρυφερότητά του εκλύεται αδέσμευτη, όταν πρόκειται για παιδιά: για τη μικρή Μαργαρίτα Περδικάρη, που μέσα στις ξεφτισμένες σχέσεις των μελών της οικογένειάς της γίνεται «το πρόσχημα του βίου τους».

«Ο παραλογισμός και το ψέμα της ζωής όλης της οικογένειας είχε βρει στη Μαργαρίτα το πρόσχημα που χρειαζότανε. Η ζωή και η ευτυχία της Μαργαρίτας ήταν η ζωή και η φροντίδα ολονών τους και τους καθενού τους ξεχωριστά. Στ' όνομα το δικό της είχανε πια μια ηθική και λογική βάση για να κατηγορούν ο ένας τον άλλον, να βρίζονται, να φτυούνται, να καταριούνται όλο το χειμώνα»

για το γιό της φτωχής Γιαννιώτισας χήρας που κλεινόταν στο φτωχοκάλυβο και

μελετούσε τα παλιά της φυλής του βιβλία

ποιητής και σοφός ο Γιοσέφ Ελιγιά

ώσπου σκόνταψε στην αυθεντία του κοινοτάρχη, Σαμπεθάι Καμπιλή: «αυτό, Γιοσέφ, δεν είναι κείμενο να το ξηγάμε, είναι νόμος» και του έθεσε ωμά την μόνη δυνατότητα εκλογής που είχε: η να υπακούσει και να μείνει στους κόλπους της κοινότητας, ή να τα μαζέψει και να φύγει.

Ειδικά σ' αυτό το διήγημα (Σαμπεθάι Καμπιλής) και μερικά ακόμα στοιχεία, κοινωνικά και πολιτιστικά, κάναν την εμφάνισή τους. Το θρησκευτικό υπόβαθρο της ομάδας «ένας είναι ο Θεός και με το φόβο

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

του ζούμε» και κείνες οι μικρές ιστορίες με τα «τζίνια» τα φαντάσματα που βγαίνουν άμα πέσει το σκοτάδι, και τα «ματσόθ» τάζυμα δηλαδή που φτιάχνουν οι Εβραίοι από το αίμα των μικρών παιδιών που βγαίνουν και συναντιούνται με τα τζίνια... Οι ιστορίες εκείνες οι μικρές που όμως γιατί να μην έχουν τη βάση τους σε τάσεις ρατσιστικές και προκαταλήψεις, των κατοίκων της πόλης, έναντι μιας επιμέρους κοινωνικής ομάδας, μιας υποκουλτούρας όπως π.χ. η Εβραϊκή κοινότητα; Μήπως και σήμερα δεν υπάρχουν τέτοιες τάσεις;

Οι αντιλήψεις λοιπόν που διατυπώνονται και παραπέμπουν στην κοσμοαντίληψη αυτών των κοινωνικών ομάδων για τις οποίες γίνεται λόγος στο συγκεκριμένο έργο, θα πρέπει να εκτιμηθούν ως αναγνωριστικά και αναλόγων κοινωνικών ομάδων που αυτή τη χρονική περίοδο της προπολεμικής Ελλάδας μπορούν να απαντηθούν σε οποιαδήποτε επαρχιακή πόλη, που βιώνει το τέλος μιας μορφής ζωής.

Αυτό όλο το κλίμα *«τορπιλίζει»* ο Δ. Χατζής στο έργο του. Θέλει να αλλάξει. Πρέπει να αλλάξει. Είναι άλλωστε αναπόφευκτο. Οι κοινωνικές ομάδες έχουν διαγράψει το βιολογικό τους κύκλο κι ο θάνατός τους εκκολάπτεται στο εσωτερικό τους, ακόμα κι όταν εξωτερικά περιστατικά επιβάλουν βίαια το τέλος.

Μα το πρόβλημα δεν είναι μονάχα τι είναι αυτό που χάνεται, αλλά κυρίως τι είναι αυτό που μπαίνει στη θέση του. Όταν ξαναγυρίζει στην Ελλάδα (μετά την εξορία) βρίσκει αυτόν τον τραγέλαφο που όλοι μας ζούμε καθημερινά. «Εμένα» λέει[18] «αυτή η Ελλάδα μου δίνει κάποτε την εικόνα μιας χώρας πέρα για πέρα ξεριζωμένης, ξεθεμελιωμένης. Η ισοπεδωτική πλημμύρα της κατανάλωσης μας βρήκε... απροετοίμαστους, διαλυμένους. Ό,τι ήταν πολιτισμός μας είχε τόσο κακοποιηθεί, που δεν μπορούσε ν' αντισταθεί... Με δυο λόγια, χωρίς

[18] Περ. Γράμματα και Τέχνες, τεύχος 3 σελ. 3.

νάμαστε Ευρωπαίοι και χωρίς να 'μαστε πια χωριάτες ή ανατολίτες, βρεθήκαμε ολότελα ξεκομμένοι σε μια καταναλωτική κοινωνία που μας αλέθει».

Είναι λόγια που έχουν πολλή πίκρα. Όμως όλα τα διηγήματα τελειώνουν μ' ένα τόνο αισιοδοξίας και ελπίδας. Φορείς της δεν είναι και δεν μπορεί να είναι άλλοι παρά τα νέα παιδιά. Σ' αυτά την αποθέτει ο Δ. Χατζής όπως τη διαθήκη του ο Ιάκωβος Ραλλίδης, εκείνος ο μονόχνωτος καθηγητής, ο μαραζωμένος από την ψυχική αθλιότητα που τον τριγύριζε.

Στο σημείο αυτό δε μπορούμε παρά να παραθέσουμε σ' αυτή την εργασία αποσπάσματα από μερικά διηγήματα «του τέλους...» για του λόγου το αληθές:

.....

...Έτσι πήγε κάποτε ο πρώτος ταμπάκος, στάθηκε στο παζάρι και πούλησε το κυνήγι του – ύστερα πήγανε κι άλλοι. Πίσω του εκείνη τη μέρα οι σάλπιγγες των νέων καιρών γκρεμίζαν από θεμέλια τα τείχη της ταμπάκικης Ιεριχώς μέσα σε πανδαιμόνιο απ' ουρλιαχτά μηχανών.

.....

...Με σίγουρο χέρι ο Σαμπεθάι Καμπιλής ξερίζωσε τάγριο φύτρο. Δεν ήταν και δύσκολο. Ο Γιοσέφ διώχτηκε σε λίγο απ' το σχολειό της «Αλλιάνς Φρανσαίζ». Οι πόρτες του κλείστηκαν όλες, στην αρχή οι οβρέικες, ύστερα κι όλες οι άλλες. Κάτι λίγα μαθήματα που τ' απόμειναν κοπήκαν και κείνα – τα παιδιά αρρωστήσανε ξαφνικά ή τα οικονομικά των γονέων έτυχε πάνω στην ώρα και στένεψαν, δεν μπορούσανε πια να πληρώσουν. Ζώστηκε ολούθες από τη φτώχεια, κυνηγήθηκε με κείνον τον τρόπο που ξέρουν στην επαρχία να κυνηγούνε – διώχτηκε. Και λίγο πιο ύστερα πέθανε, πολύ νέος ακόμα, κάπου μακριά εκεί στη Μακεδονία. Η μικρή Ιερουσαλήμ για μια ακόμα φορά τον απέκτεινε τον προφήτη της.

... ...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Επίλογος

Στο τέλος μιας τέτοιας μελέτης, αν δεν είμαστε σε θέση να καταλήξουμε σε απόλυτα συμπεράσματα και πορίσματα, μπορούμε σίγουρα να διατυπώσουμε σκέψεις και να κάνουμε διαπιστώσεις ως προς την επίδραση της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στην εξέλιξη της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

Έτσι, εμπειρικά και επαγωγικά διαπιστώνουμε τα εξής:

- Η λογοτεχνία καταγράφει ιστορίες ανθρώπων που ζουν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Τα στοιχεία αυτά διαμορφώνουν τη νοοτροπία και τη στάση ζωής των ανθρώπων αυτών, τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις τους δηλαδή όλα αυτά που αποτελούν τον κόσμο τους.
- Αυτός ο κόσμος όμως, είτε ειδικά είτε γενικά είναι και για την Κοινωνική Ανθρωπολογία αντικείμενο διερεύνησης. Έτσι ένα λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να δώσει πλούσιο υλικό στην Κοινωνική Ανθρωπολογία για τη μελέτη του ανθρώπου, των αγώνων του και των έργων του, μέσα στις μικρές ή τις μεγάλες ομάδες που αποτελούσαν το φυσικό και το κοινωνικό του περιβάλλον.

Στο έργο του Δ. Χατζή, εκτός από την υποδειγματική χρήση της γλώσσας την οποία επισήμανε και η κριτική[19] είναι πάρα πολλά αυτά τα στοιχεία κοινωνικής οργάνωσης, ηθών, πεποιθήσεων, οραματισμών δηλαδή, η εναγώνια προσπάθεια του ανθρώπου για τη βελτίωση της ζωής του και για την κοινωνική τους καταξίωση. Γι' αυτό μπορούμε να πούμε

[19] Αλέξανδρος Κοτζιάς, «Φιλολογική καθημερινή», 7-11-1976.

πως τα κείμενά του είναι από αυτά που γίνονται τόπος συνάντησης της λογοτεχνίας με την Κοινωνική Ανθρωπολογία.

Η συνάντηση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον όχι μονάχα επιστημονικό και για τους ειδικούς μελετητές αλλά και τον κάθε αναγνώστη ξεχωριστά. Και φυσικά για τον μαθητή, γιατί πέρα από την αισθητική χαρά που προσφέρει οδηγεί σε μια βαθύτερη γνώση της ζωής και των νόμων της, έτσι όπως την οργανώνουν οι άνθρωποι στις διάφορες εποχές.

Αυτή η γνώση φέρνει και συγκίνηση και σεβασμό στη ζωή και στον άνθρωπο. Έτσι γίνεται στοιχείο βασικότατο της εκπαιδευτικής διαδικασίας γενικότερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Α. Γεωργοπαπαδάκου:** «Το Μεγάλο Λεξικό», εκδόσεις Μαλλιάρης – Παιδεία, Α΄ έκδοση με το μονοτονικό σύστημα, 1984 σε. 887.
- **Α. Γεωργοπαπαδάκου:** «Το Μεγάλο Λεξικό», εκδόσεις Μαλλιάρης – Παιδεία, Α΄ έκδοση με το μονοτονικό σύστημα, 1984 σε. 911
- **Ν. Γουλανδρής:** «Βιβλιογραφικό Μελέτημα (1930-1989) Δημήτρη Χατζή». Εκδόσεις «γνώση» Αθήνα 1991.
- **Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα**. Τομ. 9 σελ. 202.
- **Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα**. Τομ. 52 σελ. 204.
- **Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα.** Τομ. 51 σελ. 315.
- **Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάννικα**. Τομ. 37 σελ. 310.
- **Μ.Γ. Μερακλής:** «Νέα Ελληνική Λογοτεχνία», (1945-1970), εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1971.
- **Χριστόφορος Μηλιώνης:** Υποθέσεις, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1983.
- **Γρ. Λ. Παγκάκη:** Εισαγωγή στην Κοινωνική Ανθρωπολογία, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, β΄ έκδοση Αναθεωρημένη, Αθήνα 1997.
- **Δημήτρης Τζιόβας:** «Ιδεολογία και αισθητική λειτουργία στην πεζογραφία του Δ.. Χατζή». Ηπειρωτική Εστία, Γιάννινα 1980.
- **Δημ. Χατζής:** «Το διπλό βιβλίο». Εκδόσεις Εξάντας Αθήνα 1976.

- **Περιοδικό «Αντί»,** τεύχος 298, 30-8-1985.
- **Περιοδικό «Γράμματα και Τέχνες»,** τεύχος 3, Μάρτιος 1982.
- **Περιοδικό «Διαβάζω»,** Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση του Βιβλίου, αριθ. 180, 9-12-1987.
- **Περιοδικό «Ελί-τροχος»,** τεύχος 1, (Μαρία Ψάχου, Παράλληλες αναγνώσεις έργων του Δ. Χατζή και του Μ. Γκανά. Η λειτουργία του τόπου). Ανακοίνωση στο επιστημονικό συμπόσιο με θέμα: «Δημήτρης Χατζής» Μια συνείδηση της Ρωμιοσύνης, Ιωάννινα 10-12- Απριλίου 1992.
- **Περιοδικό «Η λέξη»,** τεύχος 6, Ιούλιος – Αύγουστος 1981.
- **Αλέξανδρος Κοτζιάς,** Φιλολογική καθημερινή, 7-11-1976.
- **Φιλολογική καθημερινή**, 24-10-1976.
- Χρησιμοποιήθηκαν επίσης στοιχεία από το ντοκιμαντέρ του Κώστα Χριστοφιλόπουλου – που ήταν αφιερωμένο στο Δ. Χατζή – και προβλήθηκε από την ΕΤ2, Τμήμα Ενημερωτικών Εκπομπών, 1997.

* * * * * *

Υπηρ.Βιβ/κης Χαροκόπειου Παν/μίου.954916
* 7 8 2 9 *
HU